

بسم الله الرحمن الرحيم

www.ketab.ir

☐ مهندسی فهم و تفسیر قرآن

موضوع:
علوم قرآن: ۱۷۴ (قرآن: ۳۰۶)

گروه مخاطب:
- تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۱۳۶

مسلسل انتشار (چاپ اول و دوم): ۵۴۷۱

www.ketab.ir

حیدری فر، مجید، ۱۳۳۸ -

مهندسی فهم و تفسیر قرآن: پژوهشی نو در روش‌شناسی تفسیر ترتیبی و موضوعی قرآن کریم / مجید حیدری فر. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۱.
[۲۵۲] ص. - (مؤسسه بوستان کتاب: ۲۱۳۶) (قرآن: ۳۰۶، علوم قرآن: ۱۷۴)

ISBN 978- 964 - 09 - 1269 - 0

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

ص. ع. به انگلیسی: Majid Heydarifar. Engineering the Quran understanding and interpretation A new research in sequential and thematic interpretation of the Noble Quran

کتاب‌نامه: ص. [۲۲۹] - ۲۴۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه

۱. تفسیر - فن. ۲. تأویل - جنبه‌های مذهبی - اسلام. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب.

ب. عنوان

۲۹۷ / ۱۷۱

BP ۹۱ / ۵ / ح ۹ م ۹

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۲۹۳۲۱۰۷

۱۳۹۱

مهندسی فهم و تفسیر قرآن

روشی نو در روش‌شناسی

تفسیر ترتیبی و موضوعی قرآن کریم

مجید حیدری‌فر

بوستان کتاب
۱۳۹۱

بوستان کتاب

مهندسی فهم و تفهیم قرآن

روشی نو در روش‌شناسی تفسیر ترتیبی و موضوعی قرآن کریم

• نویسنده: مجید حیدری

• ناشر: مؤسسه بوستان کتاب

(مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۱ • شمارگان: ۱۰۰۰ • بهای: ۶۵۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائی)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۷۷۴۲۱۵۵-۷، نماین: ۷۷۴۲۱۵۲، تلفن: ۷۷۴۲۲۲۶

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)

♦ فروش عمده و مرکز اطلاع‌رسانی: قم، چهارراه شهدا، جنب ورودی دفتر تبلیغات اسلامی، تلفن: ۷۷۴۳۱۷۹

♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، میدان فلسطین، خ طوس، کوچه تبریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۸۸۹۵۶۹۲۲ - ۰۹۳۹۵۹۹۲۰۸۹

♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع یاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲

♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰

♦ فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۲۲۲۱۷۱۲

♦ بخش پکتا (بخش کتب اسلامی و انسانی)، تهران، خ حافظ، نرسیده به چهار راه کالج، نبش کوچه بامشاد، تلفن: ۸۸۹۴۰۳۰۳

اطلاع: شماره های زیر، خطوط و شماره های (۰۲۱) را برای سفارش کتب، مجله ها، روزنامه ها و غیره به کار ببرید.

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکاریانی که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

• اعضای شورای بررسی آثار: دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سرویراستار: ابوالفضل طریقه‌دار • ویراستار: عباس جباری‌مقدم • چکیده عربی: خلیل المصامی • چکیده انگلیسی: یحیی داوری • قیفا: مصطفی محفوظی • مسئول واحد حروف‌نگاری: احمد مؤتمنی • اصلاحات حروف‌نگاری: الهام قره‌گزلو و منا جمیل‌پور • صفحه‌آرا: عزیزه همتی و احمد مؤتمنی • کارشناس و کنترل نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • نمونه‌خوانی: مرتضی عراقی • نظارت و کنترل آماده‌سازی: ولی قربانی • کنترل فنی صفحه‌آرایی: حسنعلی جعفری • کارشناس طراحی و گرافیک: مسعود نجابتی • طراح جلد: محمد ارزندی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی.

فهرست مطالب

پیش نوشتار ۱۱

فصل یکم: چیستی شناسی تفسیر موضوعی و تربیتی

نوشتار یکم. چیستی شناسی تفسیر موضوعی و تربیتی ۱۷

۱. مفهوم پژوهی و معناشناسی تفسیر ۱۷

بررسی و تحلیل ۱۸

جمع بندی و نتیجه گیری ۲۰

۲. شناسه حقیقی یا قراردادی تفسیر ۲۱

نتیجه گیری ۳۰

بررسی و تحلیل ۳۰

نوشتار دوم. نقد کلان تعاریف تفسیر ۳۳

شناسه حقیقی و فراگستر تفسیر ۳۷

نوشتار سوم. گام های چهارده گانه تفسیر ۳۸

کشف یکم. روشن سازی معنای واژگانی ۳۸

کشف دوم. روشن ساختن مراد جدی و مقصود حقیقی خدای علیم و حکیم ۴۰

۴۴	نوشتار چهارم. گام‌های سوم و چهارم در تفسیر
۴۴	کشف سوم. روشن ساختن شأن و سبب نزول آیات
۴۷	گونه‌شناسی سبب نزول
۴۹	فواید آگاهی از سبب نزول
۵۹	کشف چهارم. روشن ساختن زمان و مکان و فضا و جو نزول آیات
۶۱	نوشتار پنجم. گام پنجم در تفسیر
۶۱	کشف پنجم. تبیین شمار و چگونگی و چرائی چیش آیات
۷۰	تحلیل و بررسی بیشتر
۷۱	گونه‌شناسی پیوند آیات
۷۲	نکته‌سنجی مهم در تناسب آیات
۷۳	نوشتار ششم. قاعده سیاق و کاربردهای آن
۷۶	۱. بازشناسی معنای دقیق واژگان و مراد جدی
۷۷	گام‌های اجرایی در بهره‌وری از سیاق واژگانی
۷۹	۲. پذیرش یارده روایات تفسیری
۸۱	۳. نقد دیدگاه‌های مفسران
۸۳	۴. بازشناسی چگونگی نزول آیات و جداسازی مکی از مدنی
۸۴	۵. گزینش و ترجیح یکی از قرائت‌ها
۸۵	۶. کشف مصادیق
۸۵	۷. شناخت مرجع ضمیر
۸۷	۸. شناسایی ساختار صرفی و بافت‌های نحوی واژگان
۸۸	۹. شناسایی محذوف
۸۹	نوشتار هفتم. گام‌های ششم و هفتم در تفسیر

۹۲	کشف هفتم. روشن ساختن استلزامات آیات
۱۰۰	نوشتار هشتم. گام هشتم در تفسیر
۱۰۰	کشف هشتم. بیان ویژگی های ساختاری و بافتاری و زبان خاص قرآن
۱۰۲	یک. آشکار ساختن ساحت های اعجاز تأثیری
۱۰۴	کو تاه سخن
۱۰۹	نوشتار نهم. بسترهای اعجاز تبیینی و ساختاری
۱۰۹	درآمد
۱۱۰	۱. گزینش نیکوی واژگان
۱۱۴	۲. به گزینی جایگاه واژگان
۱۱۶	۳. بازنگری چیدمان ویریه
۱۱۷	۴. جداسازی محکم از متشابه
۱۱۷	۵. بازشناسی ناسخ از منسوخ
۱۱۹	۶. حس آمیزی و زنده نمایی
۱۲۲	نوشتار دهم. شناسایی آرایه های ادبی
۱۲۳	آذین های لفظی و ساختاری
۱۲۹	نوشتار یازدهم. آذین های معنایی و بافتاری
۱۳۴	نوشتار دوازدهم. شناخت فنون بلاغی (گویایی و رسانایی)
۱۴۵	نوشتار سیزدهم. آشکار سازی قلمروهای اعجاز محتوایی و بافتاری
۱۴۵	آیات
۱۵۲	نوشتار چهاردهم. روشن گری در باره زبان ویژه قرآن
۱۶۰	نوشتار پانزدهم. گام نهم در تفسیر
۱۶۰	کشف هشتم. آشکار ساختن علت ها و چرایی
۱۶۳	کلیدی کارآمد

۲۰۹	۱. شبهات عقلی.....
۲۰۹	یکم. ساختار لفظی و چینش واژگانی قرآن برای ارائه هدفی خاص.....
۲۱۱	دوم. بافتار محتوایی و جغرافیای معنایی آیات.....
۲۱۳	سوم. امکان انحراف و تحریف و تفسیر به رأی.....
۲۱۴	۲. شبهات نقلی.....
۲۱۴	یکم. آیات قرآن.....
۲۱۸	دوم. روایات معصومان علیهم السلام
۲۲۲	نوشتار پنجم. چرائم بهاوری و برتری تفسیر موضوعی.....
۲۲۹	کتاب نامه.....

پیش نوشتار

قرآن نامی آشکارای دلدادگان خدای سبحان و شیفتگان پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و عاشقان اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام است؛ این واپسین صحیفه وحی، عصاره همه کتاب‌های آسمانی پیشین و تمامی راه‌آورد‌های وحیانی در طول تاریخ و مُصدق و مُهیمن و سرآمد همه آن‌هاست.

قرآن کتاب هدایت، بلکه عین هدایت است، چون نوری است که درون و برون خود را روشن می‌سازد و راه و چاه را بر بینایان ژرف‌اندیش صفحه‌های زرین خویش می‌نمایاند.

قرآن، علوم طبیعی و فراطبیعی را از یکدیگر جدا ساخته و معارف اصلی خویش را در دو محور «علم عقلی» و «شهود قلبی» بیان می‌کند و دست علم حسی را از دست یابی به آن کوتاه و اسلام ناب را به سلاح عقل و شهود مسلح می‌سازد و بر علوم حسی مهرورزانه سایه می‌افکند و همگان را به فراگیری و بهره‌وری از آن، در مدار طبیعت فرامی‌خواند.

نه تنها معارف عقل نظری را برهانی و نگرمندان را به فهم معانی معقول هدایت می‌کند و از مرحله احتجاج به مرتبه اجتهاد می‌رساند، بلکه هماره می‌کوشد تا پرده پندار را از چشم دل انسان برداشته، او را بصیرت‌دار سازد و به مقام منیع «شهود غیب» ره نماید.

قرآن کوثری است که با شکستن دیوار انحصار علوم حسی و تجربی، هر گونه تشنگی فرهنگی را فرو می‌نشاند و سرزمین پژمرده افکار دانش‌پژوهان و حقیقت‌جویان را سیراب می‌سازد و شجره طوبای سعادت را در ملکوت جان‌ها می‌نشاند و میوه شاداب آن را به سالکان کوی یار عرضه می‌دارد تا از هر گونه کاستی و نقص، ناراستی و نقیصه، بیماری و تاریکی نجات یابند و هدایت ناب الهی و قرآنی، نیز نبوی و عترتی را به چنگ آورند.

قرآن بهار بهار دل‌های خزان زده و قلب زنده و تپنده انسان‌های در راه مانده و بوستان و گلستان پر گل برای جویندگان زیبایی هاست.

هموست که پیامبر اعظم ﷺ درباره‌اش فرمود:

من أَرَادَ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، فَلْيَتَوَرَّ الْقُرْآنَ؛

هر که خواهان دست‌یابی به علمی کران است، باید به ژرفای اقیانوس بی‌پایان قرآن سفر کند.^۱

هم چنین پیشوای پارسایان و دربان شهر علم و حکمت نبوی، امام علی علیه السلام

درباره‌اش فرمود:

ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْكِتَابُ نُورًا لَا تَطْفَأُ مُصَابِيحُهُ، وَ سِرَاجًا لَا يَخْبُو تَوَقُّدُهُ، وَ بَحْرًا لَا

يُدرِكُ قَعْرَهُ، وَ مِنْهَاجًا لَا يُصَلُّ نَهْجُهُ، وَ شُعَاعًا لَا يَظْلِمُ ضَوْؤُهُ... جَعَلَهُ اللَّهُ رَبًّا

لِعَطِشِ الْعُلَمَاءِ، وَ رَبِّعًا لِقُلُوبِ الْفُقَهَاءِ، وَ مَحَاجَّ لِطُرُقِ الصَّالِحَاءِ، وَ دَوَاءَ آلِيس

بَعْدَهُ دَاءٌ، وَ نُورًا لَيْسَ مَعَهُ ظِلْمَةٌ... وَ بَرَهَانًا لِمَنْ تَكَلَّمَ بِهِ ... وَ عِلْمًا لِمَنْ وَعَى...؟^۲

سپس خدای منان کتابی روشن و روشن‌گر را بر او فرو فرستاد که نورافشانی‌اش

خاموش نمی‌شود و پرتو افکنی‌اش فرو نمی‌نشیند؛ دریایی است که ژرفای آن

۱. احمد بن حنبل، الزهد، ج ۱، ص ۱۵۷؛ بیهقی، شعب الایمان، ج ۴، ص ۴۷۰، ح ۱۹۰۳؛ طبرانی، المعجم الکبیر،

ج ۹، ص ۱۳۵، ح ۸۶۶۴؛ بدرالدین زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، ج ۱، ص ۸.

۲. نهج البلاغة، خطبه ۱۹۸.

فهمیده نمی‌شود و راه راست و آشکاری است که رهپوش گم نمی‌گردد و اشعه‌ای است که روشنایی‌اش به تاریکی نمی‌گراید....

قرآن، اقیانوس بیکرانی است که هر چه از آبش ببرند، هرگز به پایان نمی‌رسد و چشمه سار زلالی است که هر چه از آن برگیرند، هرگز نمی‌خشکد و آبشخوری است که خیلِ درآیندگانش از آن نمی‌کاهند و فرودگاهی است که فرودآیندگانش هرگز گم نمی‌گردند!...

خدای رحمان، قرآن را آب گوارا و زلالی برای زدودن تشنگی دانشمندان و بهارانی خرم برای قلب‌های ژرف‌اندیشان و راهی روشن برای نیک‌اندیشان و نیکوکرداران و دارویی ریشه‌کن همه دردها و نورافکنی تاریکی‌سوز... و دلیلی آشکار برای سخن‌گویان... انبیای برای دلداران... قرار داده است.

همو در بیان ویژگی‌های معارف و تفسیر راستین قرآن کریم فرمود:

مِنْ حَقَائِقِ الْقُرْآنِ مَا لَا يَعْرِفُهُ إِلَّا مَنْ صَفَى ذَهْنَهُ، وَ لَطَفَ حِسَّهُ، وَ صَحَّ تَمَيُّزُهُ
مِمَّنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ؛^۱

برخی حقایق قرآن به اندازه‌ای والا و دقیق است که هر کسی با یاری دسترسی به آن نیست. فقط کسی به آن‌ها دست می‌یابد که به لطف الهی او شرح صدر (گنجایش ظرفیت پذیرش) برخوردار گشته و در پرتو آن، اندیشه‌ای پاک، احساسی نرم و نازک‌بین، توان جداسازی حق و باطل را دارد.

هم‌چنین حضرت فرمود:

إِنَّ الْقُرْآنَ ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ وَ بَاطِنُهُ عَمِيقٌ، لَا تَلْتَفِنِي عَجَائِبُهُ، وَ لَا تَنْقُضِي غَرَائِبُهُ، وَ
لَا تُكْشِفُ الظُّلُمَاتِ إِلَّا بِهِ؛^۲

۱. طبرسی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۳۷۶؛ شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۲۷، ص ۱۹۴.

۲. نهج البلاغة، خطبه ۱۸.

ظاهر و نمای قرآن زیبا، باطن و ژرفای آن ناپیداست. شگفتی هایش نیست و سپری نمی‌شود و سخنان نابش پایان نمی‌یابد و تاریکی‌های (نادانی و ناداری) جز با آن زدوده نمی‌شود.

نیز امیر مؤمنان علیه السلام فرمود:

الْإِنِّ فِيهِ عِلْمٌ مَا يَأْتِي وَ الْحَدِيثُ عَنِ الْمَاضِي، وَ دَوَاءٌ دَاءِكُمْ وَ نَظْمٌ مَا بَيْنَكُمْ^۱؛
هوشیار باشید! بی‌شک همه علوم گذشته و آینده در قرآن جمع است و همو شفابخش بیماری‌ها و سامان‌دهنده روابط درونی و بیرونی شماست.

محمد بن ابراهیم شیرازی نامور به صدرای حکمای الهی درباره اقیانوس بزرگ قرآن مجید می‌نویسد:

وَمَا مِنْ عِلْمٍ يَتَّي وَ مِمَّا لَيْلِ الْهَيْتَةِ وَ حِكْمَةِ بُرْهَانِيَّةٍ وَ مَعْرِفَةِ كَشْفِيَّةٍ، إِلَّا وَ يُوجَدُ
فِي الْقُرْآنِ أَصْلُهُ وَ فَرْعُهُ وَ مَسْأَلُهُ وَ غَايَتُهُ وَ نَمَرْتُهُ وَ لُبَابُهُ، حَتَّى إِنَّ كُلَّ سُورَةٍ مِنْ
سُورِهِ يَوْجَدُ فِيهِ غَايَةُ أَفْكَارِ الْحُكَمَاءِ الْأَوَّلِينَ، وَ نِهَايَةُ سِرَائِرِ الْأَوْلِيَاءِ الْمُتَقَدِّمِينَ.^۲
همو در جای دیگری می‌نویسد:

فَفِي كُلِّ حَرْفٍ مِنْ حُرُوفِهِ، أَلْفُ غُنْجٍ وَ دَلَالٍ وَ غَنِيٍّ وَ حَلْبٍ قُلُوبٍ لِأَهْلِ
الْأَحْوَالِ، فَوَقَعَ فِيهِ التَّدَاؤُ لِتَخْلِيصِ الْأَسْرَاءِ مِنْ قَيْدِ هَذَا الْمَسْهُوِّ، وَ سِجْنِ هَذِهِ
الدُّنْيَا بِقَوْلِهِ: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾^۳ ... فَمَا مِنْ رَزْقٍ إِلَّا
يُوجَدُ فِي الْقُرْآنِ نَوْعٌ مِنْ لُبِّهِ وَ قِشْرِهِ وَ أَصْلِهِ وَ فَرْعِهِ وَ سُنْبُلِهِ وَ ثِنْتِهِ، مَتَاعًا لَكُمْ
وَلَأَنْعَامِكُمْ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ﴾^۴؛

در تک تک حروف آن، هزار نکته نغمه‌نمکین و شیرین و اشاره دلنشین و معانی دلربا

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۸.

۲. تفسیر القرآن الکریم، ج ۶، ص ۵.

۳. ذاریات، آیه ۵۶.

۴. عبس، آیه ۳۲؛ تفسیر القرآن الکریم، ج ۶، ص ۹.

برای اهل دل نهفته است؛ بدین سان اسیران زنجیرهای هوس‌پرستی و دنیازدگی را با این پیام، بیدار و هوشیار می‌سازد: هیچ یک از آفریده‌ها (جَنِّیان و آدمیان) را بی‌هدف نیافریده‌ام و غایت همه آنان سلوک مسیر بندگی است... هیچ گونه روزی خدادادی نیست، جز آن‌که نوعی از هسته و پوسته، اصل و فرع، شاخه و برگ آن در قرآن هست، زیرا در این آیه فرمود: متاع و لذتی است برای شما و حیوانات‌تان.

بر این اساس، بسی شایسته و بایسته است که برای فهمیدن احکام و حکم و معارف والای آن، روش درست را برگزینیم. دست یافتن به این مقصود مهم، در گرو آشنایی کارکردی با سنت و سخنان و سیره مفسران راستین قرآن؛ یعنی رسول اعظم ﷺ و دوستان پاک و پیراسته اوست.

در این نوشتار برایم تا با استناد از آن‌ها و استناد به آن‌ها، روش و روی آورد و هندسه درست فهم قرآن و گام‌های موفق آن را پیش نهیم.

یادسپاری: یادکرد فهم پیش از تفسیر برای آن است که پژوهش‌گر نخست باید داده‌های آغازین قرآنی را برای خویش روشن سازد، سپس به روشن‌گری آن‌ها برای دیگران بپردازد.

گفتمنی است شرح انواع مبانی (فلسفی و هستی‌شناختی، علمی و معرفت‌شناختی، دلالی و زبان‌شناختی، بیانی و گفتمان‌شناختی، تاریخی و پدیدارشناختی، هنری و زیباشناختی) و قوانین اجرایی در جلد دوم با نام مبانی و قواعد تفسیر و تبیین کلید واژه‌ها و بیان شناسه‌های حقیقی یا قراردادی متغیرهای تحقیق و عناصر نقش‌آفرین در هستی‌مندی روش در جلد سوم با نام روش‌ها و گرایش‌های تفسیر به پیشگاه قرآن پژوهان پیش‌کش خواهد شد!